

Lietuvių kalbos mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartosena: jaunų žmonių kalbėsenos polinkiai

Aleksandra Ivanauskaitė

Vilniaus universitetas
ivanauskaite.aleksandra@gmail.com

Inga Hilbig

Vilniaus universitetas
inga.hilbig@ff.vu.lt

Anotacija. Straipsnyje analizuojama, kaip dabartinėje lietuvių kalboje vartojama mandagumo vienaskaita ir daugiskaita: įvardžiai *tu*, *jūs* ir (ar) juos nurodančios veiksmažodžių formos. Tirta iš studentų gauta 111 diskurso kūrimo testo (DKT) anketų medžiaga ir 6 giluminiai pusiau struktūruoti interviu. Nustatyta, kad mandagumo vienaskaita ir daugiskaita sumodeliuotose situacijose, kuriose adresanto pasirinkimas pragmatiniu ir sociolingvistiniu požiūriu nėra aiškus, pasiskirsčiusi apylygiai. Kiekybinė analizė parodė, kad formų pasirinkimui statistiškai reikšmingi kintamieji yra komunikantų lytis ir amžius. Kokybinis tyrimas atskleidė, kad mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartosena priklauso ir nuo įvairių kitų socialinių, kultūrinių, psichologinių, situacinių veiksnių bei jų sąveikos. Pasirinkimas tarp mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos neretai problemiškas, todėl vartotojai bando jo išvengti, balansuoja tarp oficialiosios ir familiariosios raiškos.

Raktažodžiai: *kalbinis mandagumas; negatyvusis mandagumas; pozityvusis mandagumas; kreipimosi raiška; mandagumo vienaskaita; mandagumo daugiskaita; įvardžiai tu, jūs*

The use of Lithuanian singular and plural forms of address among young people

Summary. This paper investigates the usage of singular and plural forms of address in contemporary Lithuanian. The object of the research is the pronouns *tu* and *jūs*, and second-person verbs. The aim of the present study is to analyze how and why singular and plural forms of address are used and which social and psychological factors determine this usage. The research data consists of 111 discourse completion tests filled by university students. For a deeper insight, 6 semi-structured in-depth interviews with students and young people who have just finished their studies were also conducted. Quantitative and qualitative research methods were combined for both data collection and analysis.

Based on the results, it can be concluded that the distribution of forms of address in situations where the sociolinguistic and pragmatic choice was not obvious was approximately equal. Statistically significant variables were found to be sex and age. However, as the qualitative aspect of the study reveals, the usage of these forms depends on diverse and subtle variables, including social distance, relative power, and age, as

well as their interaction within specific communicational situations. The study confirms that plural forms of address generally convey respect, formality, and polite distance, while singular forms indicate friendliness, intimacy, and familiarity. Nevertheless, both formal and informal forms of address can also be employed as impoliteness strategies. In some cases, the switch between the forms of address is caused by mutual agreement, while in others, it occurs on its own and indicates changes in social or psychological circumstances. The choice between singular and plural forms of address is often complex and not always fluent; therefore, interlocutors may seek to avoid them altogether and navigate a delicate balance between formal and informal ways of addressing people.

Keywords: *linguistic politeness, positive and negative politeness, forms of address, tu, jūs, personal pronouns*

1. Įvadas

Mandagumas – išskirtinai žmonių bendravimui būdingas reiškinys – be kita ko reiškiasi ir kalba. Viena iš mandagumo kalboje apraiškų – įvardžiai *tu, jūs* ir (ar) juos nurodančios veiksmažodžio formos. Kai kuriose kalbose, pavyzdžiui, anglų, į adresatą kreipiamasi vienu įvardžiu – *you*. Kitose, tarkime, prancūzų, renkama iš dviejų – *tu* arba *vous*. Lietuvių kalboje taip pat galimi du variantai – *tu* arba *jūs*. Yra žinoma, kad įvardžių pasirinkimą kreipiantis lemia amžius, socialinė galia, socialinis atstumas tarp komunikantų, lytis, afektiniai ir kt. veiksniai (Brown ir Gilman 1960; Helmbrecht 2003; Čubajevaitė 2006; Čepaitienė 2007; Rubežūtė 2016; Dranseikaitė 2020 ir kt.). Vis dėlto pastebėtina, kad į vieną asmenį kartais gali būti kreipiamasi *tu*, o į kitą *jūs*, nors iš pažiūros abiem atvejais kintamieji labai panašūs. Stebint žmonių bendravimą matyti, kad paprašius pašnekovo kreiptis *tu*, toks prašymas ne visada lengvai patenkinamas; tie patys žmonės tarpusavyje bendraudami aptariamas mandagumo formas kaitalioja; kalbos vartotojai dažnai nebūna nuoseklūs. Visa tai ir paskatino pasiaiškinti, kas lemia lietuvių kalbos mandagumo daugiskaitos ir vienaskaitos pasirinkimą, kaip žmonės jas vartoja ir ką apie jas bei jų funkcijas mano.

Lietuviai lingvistinės pragmatikos tyrėjai ir sociolingvistai kalbinį mandagumą gvildena įvairiais aspektais. Be kita ko tyrinėta ir mūsų kreipimosi specifika, mandagumo vienaskaita bei daugiskaita. Pastebėta, kad renkantis tinkamą formą dažniausiai atsižvelgiama į pašnekovų artumą, pažinties laipsnį, amžių, lytį, kartais – ir išsilavinimą (Čepaitienė 2007). Analizuoti kreipimosi į adresatą būdai viešajame diskurse, reklamos kalboje, televizijos serialuose ir atkreiptas dėmesys į tai, kad visuomenės nariai vis labiau linksta rinktis įvardį *tu*, taigi, kaip ir daugybės kitų Vakarų pasaulio kalbų bei kultūrų žmonių, lietuvių kryptama neformalumo link (Girčienė, Ryklienė 2005, Girčienė 2009, 2011; Shoroškaitė, Vaicekauskienė 2019). Asmeninių įvardžių vartoseną tiriant iš lietuvių kalbos besimokančių užsieniečių perspektyvos taip pat užsiminta, kad vyresnei kartai įprasta į nepažįstamuosius kreiptis mandagumo daugiskaita, jaunesnei – ir mandagumo vienaskaita (Čubajevaitė 2006). Jūratė Pajėdienė (2017) analizavo adresatą nurodančių participinių įvardžių vartoseną rašto diskurse ir pabrėžė, kad įvardžio pasirinkimas atskleidžia ir požiūrį į kitą asmenį. Evos Praškevič (2021) magistro darbe apie Lietuvos lenkų kreipimosi raišką be kita ko pastebėta, kad tiek lenkų, tiek lietuvių kalbomis kreipiantis į bendraamžius jaunimas rinkosi artumą perteikiančio pozityviojo mandagumo pastrateges. Vis dėlto išsamesnių empirinių lietuvių kalbos mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartosenos tyrimų dar trūksta, o darbų, kuriuose būtų bandoma šį reiškinį tirti statistinės analizės metodais – visai nėra.

Pristatomame darbe aiškinamasi, kaip ir kodėl dabartinėje lietuvių kalboje kreipiantis vartojami įvardžiai *tu, jūs* ir (ar) juos nurodančios veiksmažodžių formos. Pirmiausia užsibrėžta nustatyti, kaip mandagumo vienaskaita ir mandagumo daugiskaita pasiskirstė eksperimentinėse diskurso kūrimo testo (DKT) situacijose, kuriose adresanto pasirinkimas pragmatiniu ir sociolingvistiniu požiūriu nebuvo aiškus. Žiūrėta, nuo kokių į situacijas įkomponuotų kintamųjų tai priklauso, kaip ir kodėl vienas ar

kitas formas kartais vengiama vartoti. Siekiant kuo geriau įsigilinti į tiriamąjį reiškinį ir kuo visapusiškiau jį atskleisti, derinti kiekybiniai ir kokybiniai metodai: statistinės analizės metodais gauti rezultatai papildyti, išplėsti giluminių kokybinių pusiau struktūruotų interviu analizės radiniais.

2. Teorinės kalbinio mandagumo ir kreipimosi raiškos prielaidos, ankstesni tyrimai

2.1. Kalbinis mandagumas

Skiriamos dvi mandagumo sampratos. Pirmoji (*first-order politeness*) remiasi tam tikromis rašytomis ir nerašytomis (dažnai – diskutuotinomis) bendruomeninėmis taisyklėmis, kas yra ir kas nėra mandagus elgesys, etiketas. Vis dėlto, kaip pastebi kalbos etiketo tyrinėtoja Giedrė Čepaitienė (2007: 11), pačiose kalbų sistemose yra tik vienas kitas reiškinys, susijęs su kalbiniu mandagumu (tarp jų – ir mandagumo vienaskaita bei daugiskaita), tačiau kalbinis mandagumas jais toli gražu neapsiriboja. Remiantis antruoju požiūriu (*second-order politeness*) kalbinis mandagumas apibrėžiamas kaip tam tikras nuo vertinimų atribotas teorinis konstruktas, susitelkiamas į kalbinius žmonių pasirinkimus ir jų elgesį konkrečiame situaciniame kontekste. Ši samprata grindžiama atskiros lingvistinės pragmatikos šakos – kalbinio mandagumo teorijomis. Kalbinio mandagumo specialistai analizuoja, kaip kalbos resursai strategiškai pasitelkiami komunikaciniams adresantų tikslams pasiekti. Kalbos vartotojai stengiasi kurti ir (ar) išlaikyti bendravimo darną, saugoti savo ir adresatų įvaizdžius taikydami tam tikras mandagumo strategijas. Laikantis šio požiūrio labai pabrėžiama, kad pati kalba nėra nei mandagi, nei nemandagi – ji tokia tampa vartojama (Hickey, Stewart 2005: 3–4). Tam tikroje situacijoje ištarta vadinamoji kalbos etiketo formulė, mūsų atveju – mandagumo daugiskaita *jūs* su veiksmazodžio 2-ojo asmens daugiskaitos forma, gali atrodyti keistai, skambėti šaltai, perdėm manieringai, netgi ironiškai – taigi nemandagiai. Taigi tiek „mandagūs“, tiek „nemandagūs“ žodžiai ir pasakymai turėtų būti vertinami ne tik bendrame socialiniame, bet ir konkrečiame situaciniame kontekste (Juliane House 2005: 15). Pasak Richard'o J. Watts'o (2003: 144), mandagus elgesys yra mandagus, jei tai pačiai kultūrinei bendruomenei priklausantys komunikantai suvokia jį esant tinkamą, priimtina. Kalbinio mandagumo apibrėžtis, kurios laikomasi šiame darbe, skamba taip: mandagumas – tai įvairiai pasireiškiančios ritualizuotos komunikacinės strategijos, kuriomis siekiama sklاندus bendravimo adresatui rodant pagarbą ir (arba) draugiškumą (Hilbig 2010: 24).

Įtakingiausia ir iki šiol plačiausiai taikoma yra Penelope'ės Brown ir Stephen'o Levinson'o (1978/1987) kalbinio mandagumo teorija. Ji remiasi įvaizdžio sąvoka. Pastarasis apibrėžiamas kaip žmogaus savęs paties įsivaizdavimas, perteikiamas kitiems, jo reputacija. Įvaizdis turi dvi priešingas dalis: jis yra negatyvusis ir pozityvusis. Negatyvusis įvaizdis susijęs su kiekvieno asmens noru būti netrukdomam, saugoti savo privatumą, turėti pasirinkimo, veiksmų laisvę ir pan. Pozityvusis įvaizdis siejasi su priešingu kiekvieno žmogaus troškimu – būti priimtam, įtrauktam, suprastam, vertinamam, mėgstamam ir pan. Tam tikri kalbiniai veiksmai gali kelti grėsmę įvaizdžiui. Tai labai priklauso nuo šių kintamųjų: socialinio nuotolio (*social distance*), kuris rodo, kiek komunikantai yra artimi; santykinio galios skirtumo (*relative power*), t. y. kiek adresantas gali primesti adresantui savo poreikius; ir to, kas laikoma valios primetimu bei nepagrįstais reikalavimais konkrečioje kultūroje (*ranking of imposition*) (Brown, Levinson 1987: 74; Hilbig 2010: 30–31). Negatyviajam įvaizdžiui grėsmingais šnekos aktais adresantas varžo adresato laisvę, o pozityvusis pažeidžiamas demonstruojant, kad adresantui nerūpi adresatas, šio poreikiai ir jausmai. Taigi familiarus *tujinimas* ne vietoje ir ne laiku gali paminti negatyviojo adresato įvaizdžio poreikius, o perdėm oficialus ir šaltas galintis atrodyti *jūsinimas* – pozityviojo. Kartais šnekos aktas gali pakenkti

tiek adresato, tiek adresanto įvaizdžiams (Brown, Levinson 1987: 65): pavyzdžiui, kai teisinamasi, atsisakoma, atsiprašoma, netgi – kai sakomi komplimentai (Ryvitytė 2011: 77). Manytina, kad ir prašymas *netujinti* gali būti grėsmingas tiek to asmens, kuris nenori būti *tujinamas* ir yra priverstas tai pasakyti, tiek to, kuriam toks prašymas adresuojamas nurodant nederamą jo elgesį, įvaizdžiams.

Siekiant sušvelninti grėsmę įvaizdžiui pasitelkiama negatyvusis ir (arba) pozityvusis mandagumas (Brown ir Levinson 1987: 70). Negatyvusis mandagumas perteikiamas rodant pagarbą, atsiprašinėjant, siekiant kuo mažiau ap sunkinti adresatą, nominalizuojant, vartojant sąšvelnius (pvz., *gal, galbūt*), taip pat – ir vartojant mandagumo daugiskaitą (Brown, Levinson 1987: 131–211). Pozityvusis mandagumas reiškiamas rodant draugiškumą, dėmesį adresatui, domintis jo norais, poreikiais, pritariant jam (kartais ir hiperbolizuotai), siekiant su juo sutarti, juokaujant, siūlant, dovanojant (materialias ir nematerialias) dovanas, bandant įtraukti adresatą į bendrą veiklą, taip pat – vartojant kolektyvinės tapatybės žymeklius, tarp kurių – ir mandagumo vienaskaita (ten pat: 102–129). Jei šnekos aktas itin grėsmingas, galima pasirinkti jį atlikti labai netiesiogiai: užuominomis, užuolankomis (*off record*) arba išvis neatlikti (ten pat: 68–69) – t. y. tarkime, niekaip nesikreipti arba apskritai išvengti kontakto. Brown ir Levinson'o supratimu, mandagumu siekiama kuo labiau nukenksminti potencialiai įvaizdžiui grėsmingus šnekos aktus, kurie komunikacijoje labai dažni ir pasitaiko praktiškai bet kokioje sąveikoje. Kreipimasis į adresatą yra neabejotinai rizikingas kalbinis veiksmas.

2.2. Kultūrų dimensijos ir jų ryšys su mandagumu

Nors apskritai mandagumas yra universalus reiškiny, jo suvokimas, didesnė orientacija į vieną ar kitą jo tipą, konkreti raiška tarp kalbų ir kultūrų įvairuoja (Kasper 1990; Hilbig 2010). Sociokultūrinės normos čia labai svarbios, todėl turi būti įtrauktos ir aiškinant mandagumo vienaskaitos bei daugiskaitos vartojimą.

Aštuntajame dešimtmetyje Geert'as Hofstede'as (2011: 6, 11) išskyrė plačiai žinomas keturias kultūrų dimensijas. Viena iš jų – individualizmo dimensija rodo, kiek ir koku pagrindu konkrečios visuomenės nariai yra susitelkę į grupes, kiek tos grupės yra glaudžios, kiek jomis kliaujamasi. Labiau individualistinėse kultūrose ryšiai tarp žmonių laisvesni, kiekvienas pirmiausia suvokia save ir kitą kaip atskirus savarankiškus individus; ten labai vertinamas ir iškeliamas asmens privatumas, o priklausymas tam tikroms grupėms tokiose kultūrose yra savanoriškas ir nebūtinai ilgalaikis. Labiau į kolektyvizmą linkusiose kultūrose gyvenama stipriose ir labai tvariose grupėse (pvz., šeimų, darboviečių). Šie žmonės pirmiausia suvokia save kaip *mes* ir jaučiasi esą vieni nuo kitų labai priklausomi, glaudžiai susiję, o kitus asmenis gana griežtai skirsto į priklausančius ir nepriklausančius savo grupei – t. y. savus ir svetimus. Kolektyvistams prioritetas yra savųjų gerovė, jie yra priklausomi nuo vienas kito pagalbos, jaučiasi vieni kitiems labai įsipareigoję – visa tai svarbiau nei individualumas, privatumas, asmeninė laisvė ir saviraiška.

Kalbinis mandagumas ir kreipimasis į kitą labai priklauso nuo mūsų požiūrio į save ir kitus. Labiau individualistinėse kultūrose, kur privatumas vertybių hierarchijoje iškeltas labai aukštai, nustatoma daugiau negatyviojo mandagumo apraiškų, taigi – ir mandagumo daugiskaitos; o kolektyvistinėse, kur svarbiau glaudūs tarpusavio saitai, įsipareigojimai, pozityvųjų arba negatyvųjų mandagumą lemia adresato priklausymas arba nepriklausymas savųjų grupei (Hilbig 2010: 61, 150).

Jau senokai atliktas Jūratės Imbrasaitės (2004: 28) tyrimas atskleidė, kad Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų pokomunistinių demokratinių šalių (ir pasaulyje apskritai), kolektyvistinės vertybės susiduria su individualistinėmis, auga rūpestis asmenine gerove, vyksta kaita individualizmo, liberalizmo linkme – šios tendencijos pas mus toliau neabejotinai tik stiprėjo. Ekonominiai ir politiniai pokyčiai lemia

visuomeninius, o pereinamojo laikotarpio šalyse žmonės ir jų vertybės kinta sparčiau. Imbrasaitės anuomet nustatyta, kad individualizmas Lietuvoje labiausiai paplitęs 18–30 metų amžiaus grupėje – visai nenuostabu, kad ji pasirodė esanti lanksčiausia ir atviriausia kaitai. Mūsų tyrimo dalyviai taip pat patenka į minėtą amžiaus kategoriją, tik dabar lietuviai, ko gera, yra dar labiau individualistai nei anksčiau. Todėl galima kelti klausimą, kaip mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartojimas tarp jaunimo susijęs su šiomis individualistinėmis tendencijomis.

Su pristatoma tema siejasi ir Hofstede'o išskirta kita – kultūrinė galios nuotolio (*power distance*) dimensija. Ji rodo, kaip mažesnę socialinę galią turintys visuomenės nariai vertina netolygų galios pasiskirstymą tarp žmonių. Mažo galios nuotolio šalyse vyrauja įsitikinimas, kad galia turi būti naudojama pagrįstai, teisėtai. Tėvai auklėja vaikus kaip sau lygius, pagarba vyresniesiems per daug neakcentuojama. Hierarchija tose kultūrose tereiškia skirtingus žmonių atliekamus vaidmenis, galios santykiai yra kintami, jos skirtumai priimami ir toleruojami tik todėl, kad jų reikia organizuojant visuomenės gyvenimą. Didelio galios nuotolio šalyse netolygus galios pasiskirstymas priimamas kaip savaime suprantamas visuomenės gyvenimo faktas ir duotybė. Tėvai auklėja vaikus pirmiausia būti klusnius, vyresni žmonės turi būti labai gerbiami, hierarchija tokiose kultūrose reiškia prigimtinę, nepajudinamą nelygybę, pastaroji išryškinama ir stiprinama (Hofstede 2011: 9–10). Netolygus galios pasiskirstymas, ko gera, yra viena iš prielaidų apskritai kalboje rasti skirtingoms kreipimosi formoms ir jas vartoti.

Prieš gerus dvidešimt metų publikuoto Audros Mockaitis (2001: 180, 183) Lietuvos kultūrinių dimensijų tyrimo duomenimis, mūsų individualizmo–kolektyvizmo bei galios nuotolio įverčiai, lyginant su kitų pasaulio šalių rezultatais, buvo vidutiniai. Galima pagrįstai manyti, kad šaliai sparčiai kintant, demokratėjant, augant bendrajam vidaus produktui (pastarasis tiesiogiai siejasi su aukštesniu individualizmo indeksu), visuomenė toliau individualėjo, o galios nuotolis mažėjo. Todėl tiriamų mandagumo formų vartoseną jaunų žmonių kalboje bus be kita ko interpretuojama šiame sociokultūriniame kontekste.

2.3. Ligšiolinių mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos tyrimų apžvalga

Kaip jau minėta, viena iš kalbinio mandagumo apraiškų yra kreipimosi žodžiai. Jie padeda užmegzti ryšį su adresatu, jį palaikyti (Čepaitienė 2007: 22, 70), atskleidžia adresanto požiūrį į adresatą. Kalbų vartotojai turi platų kreipimosi priemonių pasirinkimą: tai kreipimosi įvardžiai, vardai, pavardės, titulai, šeiminius ryšius nurodantys asmenų pavadinimai (DuFon 2010: 310). Lietuvių kalboje kreiptis galima daiktavardiniais šauksmininko linksnio kreipiniais (pvz., *Jonai, mama, širdėle*), būdvardžiais (pvz., *mieloji*), dalyviais (pvz., *gerbiamasis*) (Valeckienė 1998: 211–212), taip pat – įvardžiais.

Įvardžiai yra funkciniai žodžiai, adresanto, adresato ar anksčiau minėtų asmenų referentai (Löbner 2013: 2, 64). Be konteksto įvardžiai konkretaus referento neturi: viename šnekos akte *tu* gali reikšti vieną žmogų, o kitame – kitą. Kreipiantis paprastai vartojami 2-ojo asmens įvardžiai *tu, jūs*, priskiriami asmeninių įvardžių grupei. Įvardžiai *aš, mes, tu, jūs* vadinami participiniais (lot. *particeps* – „dalyvaujantis, dalyvis“), nes jiems būdingas dalyvavimas komunikaciniame akte (Rosinas 2009: 33). Asmeniniai įvardžiai nurodo komunikantus priklausomai nuo jų įsitraukimo į šnekos aktą. Tarkime, *mes* nurodo ma, kad situacijoje dalyvauja ir adresantas (-ai), ir adresatas (-ai) (Ambrazas et al. 2006: 256). Tokia kuopinė daugiskaita (pvz., klientas pas kirpėją: „Galvoju, gal dar šiek tiek daugiau patrupinam?“¹) laikoma pozityviojo mandagumo apraiška, nes įvaizdžiui grėsmingas šnekos aktas sušvelninamas išreiškiant solidarumą, esą problemos bus sprendžiamos kartu (Čepaitienė 2007: 24). Kreipimosi įvardžio pasirinkimas taip pat atspindi adresanto pasaulėvaizdį, kaip jis suvokia savo vietą socialinėje

¹ Pavyzdys iš šio straipsnio autorių naudoto diskurso kūrimo testo atsakymų.

erdvėje, visuomenės narių santykius. Wierzbicka'os (1986: 352) teigimu, įvardžiai tiesiogiai atspindi kultūrą ir yra linę keistis kartu su ja. Taigi mandagumo vienaskaita ir daugiskaita turi ne tik deskriptyvinę, bet ir socialinę reikšmę. Kitaip sakant, jos savyje talpina ne tik gramatinę informaciją, bet ir žinias apie pokalbių dalyvių tapatybes, santykius – tai vadinama socialine deikse (Saeed 2011: 188). Kaip ir daugybės kitų kalbų, lietuvių kalbos įvardžiai *tu* ir *jūs* turi tokią pačią deskriptyvinę, tačiau – skirtingą socialinę reikšmę. Pašnekovų santykiai gali būti horizontalūs, kai adresantas priima adresatą kaip sau lygų, arba vertikalūs, kai adresantas jaučiasi esąs aukštesnio arba žemesnio socialinio statuso (Čepaitienė 2007: 70). Tai, kaip visuomenės nariai suvokia galios santykius yra reliatyvu ir tiesiogiai susiję su jau aprašyta Hofstede'o galios nuotolio dimensija Pasak Margaret'os A. DuFon (2010: 309), tai, kaip į mus kreipiamasi, labai svarbu, nes sužinome, kaip besikreipiantysis mato mus ir mūsų santykius, ar esame gerbiami, priimami, ar atstumiami, nemėgstami.

Įvairios kalbos gali turėti savitas gramatinės mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos įvardžių kategorijas. Didelė dalis Europos kalbų mandagumui reikšti apibendrinio daugiskaitos 2-ojo asmens formas: prancūzų (*vous*), graikų (*eseis*), olandų (*u*), švedų (*ni*), velsiečių (*chi*, *chwi*) ir kt. (Čepaitienė 2007: 73). Iš viso pasaulyje skaičiuojama, kad šis reiškinys egzistuoja apie 25 proc. visų kalbų. Įdomu, kad tai priklauso nuo geografijos: aptariamasis reiškinys dažniausias Europoje ir šiek tiek Artimuosiuose ir Viduriniuose Rytuose (Helmbrecht 2003: 196). Būtent 2-ojo asmens įvardžio oficialiosios ir familiariosios formų skirtis yra vienas iš dažniausių būdų skirtingose kalbose išreikšti mandagumą adresatui (ten pat). Daugelyje Europos kalbų asmeninių įvardžių 2-ojo asmens vienaskaita ilgą laiką kreiptasi į vieną asmenį, o daugiskaita – į grupę (Čepaitienė 2007: 73). Teigiama, kad jau IX a. lotynų kalboje į imperatorius pradėta kreiptis daugiskaitos įvardžiu *vos* (lot. „jūs“). Taip galėjo būti dėl to, kad tuo laiku valdė du imperatoriai, ir daugiskaitos įvardis iš pradžių buvo skirtas nurodyti į juos abu; taip pat imperatorius buvo daugiskaita ta prasme, kad jis atstovauja žmonėms, todėl kartais ir pats apie save kalbėdavo kaip apie *nos* (lot. „mes“). Taigi į valdovą pradėta kreiptis daugiskaita, taip pažymint ir jo galią (Châtelain 1880, Burne 1936, cit. iš Brown, Gilman 1960: 254). Todėl Rogert'as Brown'as ir Albert'as Gilman'as (1960: 256) mandagumo vienaskaitą ir daugiskaitą labiausiai ir sieja su galia, kurios pagrindas gali būti fizinė jėga, turtas, amžius, socialinis vaidmuo. Mandagumo daugiskaitos atėjimas į Europos kalbas buvo paremtas galios santykiais. Kitas svarbus veiksnys, pagal minėtus tyrėjus, yra solidarumo matmuo, t. y. socialinis atstumas: ar komunikantai yra susiję kokiais nors simetriniais ryšiais, pavyzdžiui, galbūt yra bendraamžiai, lanko tą pačią mokyklą, turi tą pačią profesiją. Mandagumo daugiskaitos sąsajos su galios santykiais pradėjo silpti XIX a. – tada įvardžio pasirinkimą daugiau lemti ėmė mažėjantis socialinis nuotolis (Wierzbicka 2010: 309).

Albertas Rosinas (1988: 25–26) pabrėžė, kad lietuvių participiniai įvardžiai *tu* ir *jūs* neturi kaitybinės skaičiaus kategorijos. Į *tu* ir *jūs* reikia žiūrėti kaip į atskiras leksemas, jų „daugiskaita“ yra ne morfologinė, o leksinė. Įvardis *jūs*, pasak Rosino (1995: 27), yra baltų įvardžio *jūs veldinys. *Jūs* vartojamas ne tik daugiskaitos, įvardžio *tu* reikšme, bet ir pagarbiai kreipiantis į vieną asmenį (Ambrazas et al. 2006: 259). Taigi kai kuriose situacijose jis gali turėti ne vieną įmanomą referentą: pavyzdžiui, kai pokalbyje dalyvauja keli menkai pažįstami žmonės, yra įmanoma, kad vienas iš jų daugiskaitos įvardžiu *jūs* kreipsis į visą žmonių grupę arba pagarbiai į kurią nors vieną pašnekovą. Rosinas (2009: 50) taip pat pastebi, kad šiais įvardžiais atspindimi ir socialiniai santykiai, reiškia pagarba arba nepagarba.

Kadangi mandagumo vienaskaita ir daugiskaita nurodo socialinę pokalbio dalyvių padėtį bei socialinius santykius, jų vartojimas priklauso nuo konteksto. Tarkime, į direktorių pavaldiniai dėl aukštesnio socialinio jo statuso, manytina, kreipsis *jūs*, tačiau vaikai namuose jam greičiausiai sakys *tu*. *Jūs* vartoseną paprastai perteikiamas negatyvusis mandagumas, o pozityviajam išreikšti pasitelkiamas *tu*. „*Tu* vartojamas kreipiantis į pažįstamus, gerus draugus. Jis turi familiaraus kreipimosi atspalvį <...>.

Jūs „tu“ reikšme vartojamas kreipiantis į nepažįstamą arba mažai pažįstamą, vyresnį arba gerbiamą asmenį, taip pat į pažįstamą [bendraujant] oficialiai“ (Čepaitienė 2007: 72). Mandagumo daugiskaitos įvardis *jūs* derinamas su veiksmažodžių daugiskaitos, vardažodžių – vienaskaitos formomis (Ambrazas et al. 2006: 259); o kai pasakyme įvardžio nesama, adresanto santykį su adresatu nurodo vienos veiksmažodžio formos (Čepaitienė 2007: 72).

Pasak Čepaitienės (ten pat: 70), mandagumo vienaskaitos arba daugiskaitos pasirinkimas priklauso nuo įvairių veiksnių: amžiaus, lyties, išsilavinimo, artumo, pažinties laipsnio. Rosinas (1996: 43, cit. iš Čepaitienė 2005: 22) teigia, kad prieš maždaug dešimtmetį (taigi dabar jau prieš ketvirtį amžiaus) skirtis tarp šių įvardžių vartosenos buvo aiškesnė: tarkime, vyrai į vyrus kreipdavėsi *tu*, į merginas – *jūs*, į visus vyresnius žmones – taip pat *jūs*. Čepaitienė (2005: 22–23) manė, kad jauni žmonės bendrauja neformaliai, o vyresni ir su draugais kartais vartoja daugiskaitą – *jūs*. Akivaizdus vyresnių kartų polinkis dažniau rinktis *jūs*, o jaunesnių – *tu* atspindi ne tik mandagumo įvardžių vartosenos slinktį neformalumo link, bet kartu ir visuomenės laisvėjimą, egalitariškėjimą. Čubajevaitės (2006: 36) tyrimas taip pat patvirtino, kad jaunimas bendraudami tarpusavyje labiau renkasi neformalųjį *tu*. Robertos Dranseikaitės (2020: 38–39) gana naujame darbe apie mandagumą aptarnavimo srityje pastebėta, kad jauni žmonės, net ir būdami nepažįstami, bendraudami tarpusavyje dažnai vartoja mandagumo vienaskaitą. Girčienė ir Kupčinskaitė-Ryklienė (2005: 225, 227), siekusios iširti kreipimąsi į adresatą reklamoje, tvirtino, kad mandagumo vienaskaita į adresatą dažniau kreipiamasi taip pat ir jaunimui skirtose reklamose, kai norima pabrėžti draugystę, bendrystę; o dalykiniuose ir vyresnėms kartoms skirtuose leidiniuose dažniau pasirodo mandagumo daugiskaita. Šių mokslininkų manymu, mandagumo vienaskaita jų tirtame kontekste rodo ne tik jaunųjų ir vyresniųjų bendravimo skirtumus, bet ir atskleidžia įsigalinčią naują, mažiau suvaržytą interakciją. Vilija Shoroškaitė ir Loreta Vaicekauskienė (2019: 284), tyrusios visuomenės neformalėjimo atspindžius Lietuvos ir Danijos televizijos serialuose, pastebėjo, kad nors lietuviškuose išlaikoma formalių kreipimosi formų vartoseną, anksčiau tai buvo labiau paplitę; teigiama, kad kreipiniais pažymimo formalumo televizijoje sumažėjimas rodo, kad ir mūsų visuomenės narių bendravime bei visuomenėje apskritai atsiranda daugiau betarpiškumo, laisvumo.

Reikia pakartoti, kad išsamesnių mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos empirinių tyrimų Lietuvoje dar nedaug, vartojimo sritys nurodomos labai lakoniškai ir bendrais bruožais – paprastai atsižvelgiant tik į bendrąjį socialinį kontekstą. Apibendrinama, kad *tu* kreipiamasi į artimuosius, pažįstamus, šeimos narius, kad šiuo žodžiu perteikiamas artumas, solidarumas, draugiškumas; o *jūs* skirtas nepažįstamiesiems ir norint išreikšti pagarbą. Realiems mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos formų vartosenos polinkiams, jų kismui, vartoseną lemiantiems veiksniams atskleisti reikalinga daugiau tyrimų, kuriuose labiau atsižvelgiama į konkretų situacinį kalbos vartojimo kontekstą – toks buvo šiame tekste pristatomo darbo užmojis.

3. Tyrimo metodologija: įrankis, tiriamieji, medžiaga

Kiekybinių ir kokybinių tyrimo metodų derinimas leidžia visapusiškiau įsigilinti į tiriamąjį reiškinį. Kiekybinei tyrimo daliai duomenys sukaupti eksperimentiniu diskurso kūrimo testu (*discourse completion test*) (toliau – DKT) (Hilbig 2010). DKT anketoje respondentams pateikiami trumpi gyvenimiškų situacijų aprašai-scenarijai. Tyrimo dalyviai prašomi paeiliui į kiekvieną įsiskaityti, įsijausti, o tada per daug negalvojant, kuo spontaniškiau užrašyti savo atsakymus – ką jie tose situacijose sakytų. Situacijos kuriamos pagal pasirinktą tiriamųjų grupę, kad būtų jai pažįstamos, artimos – mūsų atveju orientuotasi į studentus. Net jei respondantai niekada nebuvo realiai patekę į vieną ar kitą aprašytą ar panašią situaciją, manoma, kad jų atsakymai bet koku atveju perteikia tai, kas yra socialiai ir kultūriškai priimtina konk-

rečioje visuomenėje (Ogierman 2018). Siekiant kuo didesnės situacijų įvairovės ir balanso į scenarijus įkomponuojami pagrindiniai sociolingvistiniai kintamieji – skirtingi galimi jų deriniai. Svarbu pabrėžti, kad DKT kintamieji tyrėjų taip yra galimi kontroliuoti – tai labai didelis privalumas. Atsižvelgiant į ligšiolinių mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos tyrimų išvalgas, į scenarijus įtraukti šie kintamieji:

- lytis – informanto anketoje nurodyta ir situacijos adresato lytis;
- amžius – apytikslis situacijoje nurodyto adresato ir anketą pildžiusio respondento (studento) amžiaus santykis;
- socialinė galia – situacijoje nurodyto adresato visuomenėje užimamo socialinio vaidmens santykis su respondento (studento) socialiniu vaidmeniu; kiek adresantas pagal savo statusą turi įtakos adresato elgesiui;
- socialinis nuotolis – kiek komunikantai yra susiję, jų artumo laipsnis;
- afektinė būseną – hipotetinės aprašytoje situacijoje adresanto jaučiamos emocijos.

Iš viso respondentams pateikta 13 situacijų scenarijų (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. DKT situacijų scenarijai

Eilės nr. ir pavadinimas	Situacija	Adresato lytis	Amžius	Socialinė galia	Socialinis nuotolis	Afektinė būseną
S1 <i>Kuprinė</i>	Studentas (-ė) perspėja panašaus amžiaus nepažįstamą apie atsi-segusią kuprinę.	M	vienodas	vienoda	nepažįstami	neutrali
S2 <i>Pažymėjimas</i>	Studentas (-ė) perspėja moksleivę apie iškritusį pažymėjimą.	M	resp. vy-resnis	vienoda	nepažįstami	neutrali
S3 <i>Žaidimas</i>	Studentas (-ė), dirbantis (-i) parduotuvėje, rekomenduoja jaunesniam pirkėjui žaidimą.	V	resp. vy-resnis	resp. mažesnė	nepažįstami	neutrali
S4 <i>Tulpės</i>	Studentas (-ė) pagiria savo vaiki-no / merginos mamos gėles.	M	resp. jau-nesnis	resp. mažesnė	draugai, artimieji	neutrali
S5 <i>Kirpykla</i>	Studentas (-ė) prašo savo am-žiaus kirpėjos labiau patrupinti jam / jai plaukus.	M	vienodas	resp. didesnė	pažįstami	neutrali
S6 <i>Paskaita</i>	Studentas (-ė) prašo nepažįstamo vyresnio studento pasidalinti pas-kaitos konspektu.	V	resp. jau-nesnis	vienoda	nepažįstami	neutrali
S7 <i>Kavinė</i>	Studentas (-ė) užkalbina jaunesnį kavinės darbuotoją.	V	resp. vy-resnis	resp. didesnė	nepažįstami	džiaugsmas
S8 <i>Laiškas</i>	Studentas (-ė) teiraujasi vyresnės kolegės apie šios turėtą išsiųsti laišką.	M	resp. jau-nesnis	vienoda	pažįstami	neutrali
S9 <i>Autobusas</i>	Studentas (-ė) autobuse liepia vy-resniam girtam žmogui pasiimti numestą skardinę.	V	resp. jau-nesnis	vienoda	nepažįstami	pyktis, su-sierzinimas
S10 <i>Atostogos</i>	Studentas (-ė) prašo vyresnės kaimynės palaistyti gėles.	M	resp. jau-nesnis	vienoda	pažįstami	neutrali
S11 <i>Bulvės</i>	Studentas (-ė) virtuvėje prašo tetos paduoti bulvių.	M	resp. jau-nesnis	resp. mažesnė	draugai, artimieji	neutrali
S12 <i>Ginčas</i>	Studentas (-ė) prašo vyresnio kolegės jam nenurodinėti.	V	resp. jau-nesnis	vienoda	pažįstami	pyktis, su-sierzinimas
S13 <i>Tinklaidė</i>	Tinklaidėje dalyvaujantis stu-dentas (-ė) klausia draugo (laidos vedėjo), kaip jam sekasi studijuoti nuotoliniu būdu.	V	vienodas	resp. mažesnė	draugai	neutrali

Situacijas stengiasi aprašyti taip, kad respondentams kreipiantis į įsivaizduojamus adresatus būtų išgautos rūpimos mandagumo formos. Scenarijai sugalvoti tokie, kad nebūtų visiškai aišku, koks įvardis ten vartotinas, nes visuomenėje esama įvairavimo: taigi respondentams teko apsispręsti, kokias formas rinktis. Pavyzdžiui, S3 (*Žaidimas*)² respondentai raginami įsivaizduoti, kad kalba klientui, kas iš esmės reiškia didesnę adresato socialinę galią ir turėtų lemti mandagumo daugiskaitą, tačiau kartu nurodoma, kad tas asmuo yra kur kas jaunesnis, taigi žemesnio socialinio statuso, o tai – priešingai, kreipia mandagumo vienaskaitos link. Toliau pateikiama pora scenarijų pavyzdžių:

- (1) *Einu gatve ir pamatau prieš save panašaus amžiaus merginą, kurios kuprinė atsisegusi. Noriu ją perspėti, tad pasiveju ir sakau: ... S1 (Kuprinė)*
- (2) *Dirbu su vyresne už save (apie 40 metų amžiaus) kolege Monika. Su ja gerai sutariu, kartu dirbame jau metus, ji užima tokias pat pareigas. Darbe kilus neaiškumams susitarėme, kad ji iki rytojaus parašys ir išsiųs el. laišką vadovui. Kitą dieną ją susitikęs (-usi) klausiu, ar išsiuntė laišką: ... S8 (Laiškas)*

Anketa sudaryta platformoje *Google Forms*. Ji išbandyta ir po to aptarta su aštuoniais jaunais žmonėmis. Bandomasis tyrimas patvirtino, kad įrankis veikia: dominančios mandagumo raiškos surinkta, pateikti pasakymai atrodė natūralūs, atgarsis iš dalyvių apie anketą buvo teigiamas. Kaip ir tikėtasi, dažniausiai atsakinėta vartojant įvardžius *tu, jūs* ir (ar) atitinkamas veiksmožodžio formas, tačiau ir tie atsakymai, kuriuose šių formų nerasta, sukėlė papildomų klausimų ir pasirodė įdomūs ir vertingi pagvildinti detaliau. Publikavus pataisintą anketos variantą apklausa vyko nuo 2021 m. gruodžio vidurio iki 2022 m. vasario pradžios.

Atliekant kiekybinį tyrimą, dirbant prie jo rezultatų įsitikinta, kad pasirinktas DKT metodas išties gali atskleisti, nuo kokių kintamųjų labiausiai priklauso mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos pasirinkimas, tačiau negali paaiškinti, kaip kalbos vartotojai suvokia šį kalbos reiškinių, jo funkcijas ir kodėl kai kuriais atvejais taikomos tam tikros mandagumo vienaskaitos ar daugiskaitos vengimo strategijos. Taigi kiekybinį tyrimą nuspręsta papildyti ir atsakymus į šiuos klausimus gauti per giluminius pusiau struktūruotus interviu. Pastarasis metodas parankus, kai norima sužinoti ir įsigilinti į tai, ko negalima stebėti tiesiogiai – požiūrius, nuostatas, motyvus, jausmus, patirtį, prasmes, kurias žmonės suteikia juos supančiam pasauliui (Gaižauskaitė, Valavičienė 2016: 14–15). Per pokalbius informantų teirautasi, kaip jie supranta mandagumo vienaskaitą ir daugiskaitą, jų funkcijas, tam tikrų formų pasirinkimo priežastis bei motyvus; taip pat aptartas vienaskaitos ir daugiskaitos kaitaliojimas tame pačiame pokalbyje ir šių formų vengimas.

Ruošdamosi šioje publikacijoje pristatomam darbui autorės kurį laiką stebėjo įvairius mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartosenos atvejus savo aplinkoje ir juos fiksavo. Tačiau natūralios kalbos stebėjimas kaip empirinės medžiagos rinkimo metodas atmetas, nes surinkti pakankamai duomenų būtų buvę sudėtinga. Be to, mandagumo vienaskaitos ar daugiskaitos pasirinkimą lemiantys veiksniai daugeliu atvejų būtų likę nežinomi ir nevaldomi, todėl apibendrinimai vargiai būtų buvę įmanomi. Vis dėlto vesti užrašai padėjo formuluoti tyrimo tikslą ir uždavinius, sugalvoti anketos scenarijus, parengti interviu klausimyną.

Tiek kiekybinio, tiek kokybinio tyrimo tikslinė grupė buvo studentai ir keli neseniai studijas baigę jauni asmenys. Respondentų amžiaus vidurkis – 23 metai, mediana – 22 metai. Jauniausiam respondentui buvo 19 metų, vyriausiam – 32. Interviu davėjų tiek amžiaus vidurkis, tiek mediana – 24 metai. Jauniausias informantas buvo 23-erių, vyriausias – 26-erių. Kiekybiniame tyrime dalyvavo 79 (71 %) moterys ir 32 (29 %) vyrai. Interviu paimti iš 3 vyrų ir 3 moterų.

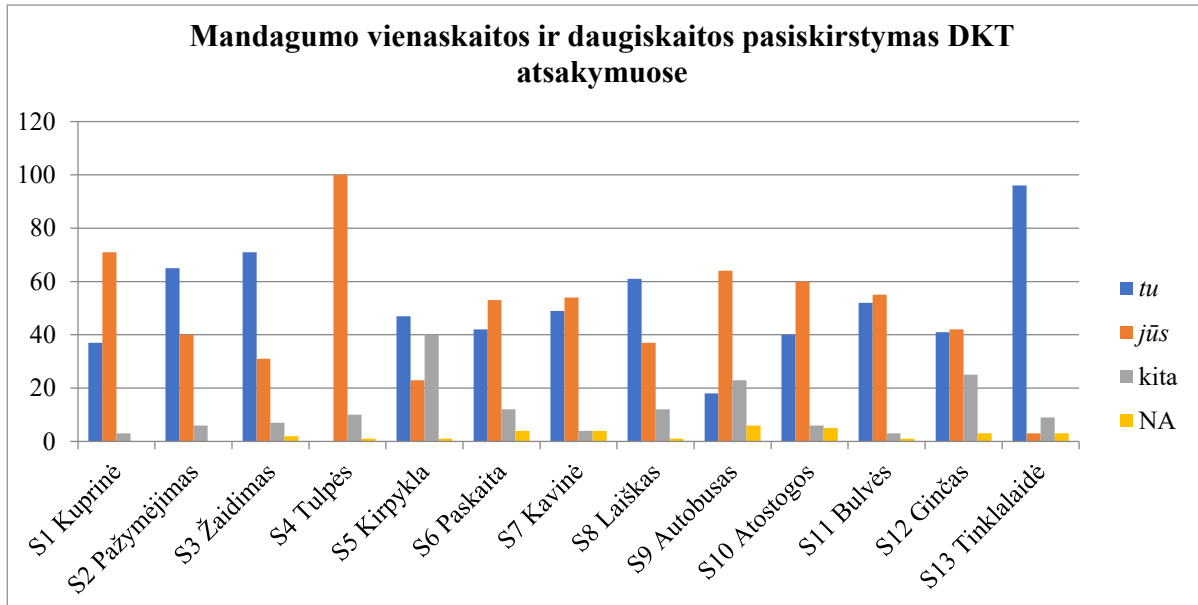
Iš viso dirbta su 111 užpildytų DKT anketų ir 6 išsirašytais interviu. Kiekybinė analizė atlikta naudojant *MS Excel* lentelines skaičiuokles ir *RStudio* statistinės analizės programą. Kokybinės medžiagos turinio analizė atlikta pasitelkiant įprastines jos procedūras. Pateikiamose citatose ištaisytos korektūros klaidos, pakoreguoti, savo nuožiūra sudėlioti trūkstanti skyrybos ženklai.

² Kiekvienai situacijai suteiktas numeris ir jos scenarijaus esmę nusakantis kodinis žodis.

4. Rezultatai ir diskusija

4.1. DKT duomenų analizės rezultatai

Atlikus statistinę DKT duomenų analizę paaiškėjo, kad iš 1443 analizuotų atsakymų 633 (44 %) atvejais pavartota mandagumo daugiskaita, 619 (43 %) – mandagumo vienaskaita. Vadinasi, vienaskaita ir daugiskaita atsakymuose pasiskirstė apylygiai. 160 (11 %) atvejų respondentų atsakymuose mandagumo vienaskaitos ar daugiskaitos raiškos nerasta, o 31 (2 %) atveju atsakymas nepateiktas³. 1 paveiksle rodoma, kaip mandagumo daugiskaita ir vienaskaita pasiskirstė kiekvienoje anketos situacijoje.

1 pav. Mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos pasiskirstymas DKT situacijose

Gana aiškiai išsiskiria S4 (*Tulpės*). Šioje situacijoje respondentai turėjo kreiptis į savo vaikiną ar merginos mamą. Nė vienas nepasirinko mandagumo vienaskaitos. Numanu, kad taip atsitiko dėl to, kad, kaip pastebėta tik vėliau, pateiktas scenarijus vis dėlto nesuteikė pasirinkimo tarp *tu* ir *jūs*. Tyrėjų spėta, jog scenarijuje paminėjus, kad moteris palyginti jauna, kad ji seniai pažįstama, kad santykiai su ja šilti, artimi, atsakymai galėjo pasiskirstyti ir kitaip. Todėl šią situaciją nuspręsta aptarti per kokybinius interviu. Taip pat dėmesį patraukė S13 (*Tinklaidė*). Joje respondentai turėjo išivaizduoti dalyvaujantys draugo vedamoje tinklalaidėje. Didžioji dauguma kreipdamiesi į jį pasirinko mandagumo vienaskaitą. Tai suprantama, nes čia komunikantų amžius vienodas, socialinis nuotolis mažas, o socialinė galia (adresantas – tinklalaidės vedėjas, taigi jos šeimininkas, valdantis bendravimą) ir pokalbio viešumas šiuo atveju, panašu, įtakos nepadarė. S5 (*Kirpykla*), kurioje respondentas turėjo kreiptis į gana seniai pažįstamą bendraamžę kirpėją, įdomi tuo, kad joje daugiau nei trečdalis respondentų nepavartojo nei mandagumo vienaskaitos, nei daugiskaitos. Gali būti, kad ši situacija suteikė daugiau galimybių formuluoti atsakymą be mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos, t. y. pasitelkiant kirpyklos kontekste labai įprastas 1-ojo asmens formas (pvz., „Gal dar patrupinam?“ arba „Šįkart noriu trumpiau“), taip pat beasmenes konstrukcijas (pvz., „Jei nesunku, truputį trumpiau nei praeitą kartą“). Dar kita prielaida – dauguma respondentų tiesiog buvo visai netikri, kaip turėtų kreiptis į nurodytą žmogų nurodytomis aplinkybėmis. Šiaip ar taip, bent kai kurie po šiuo scenarijumi gauti atsakymai gali būti traktuojami kaip mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vengimas.

³ Tokie atvejai 1 paveiksle žymimi NA (*nepateikti atsakymai*).

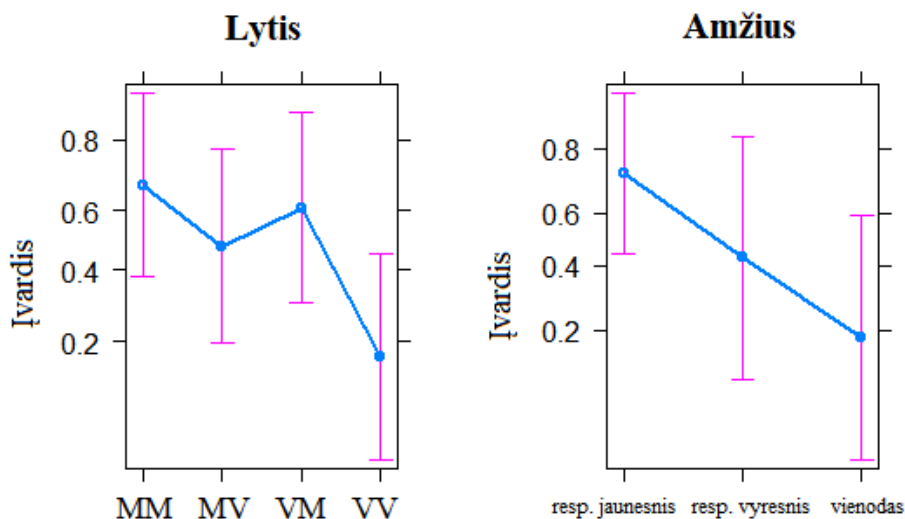
Atliekant statistinę regresinę analizę siekta nustatyti, ar ir – kaip pasirikinimas tarp mandagumo daugiskaitos ir vienaskaitos priklauso nuo scenarijuose įkomponuotų lyties, amžiaus skirtumo, socialinės galios, socialinio nuotolio ir adresanto afektinės būsenos. Paaiškėjo, kad afektinė būsena, socialinė galia ir socialinis nuotolis statistiniam modeliui reikšmingos įtakos neturėjo (šių kintamųjų $p > 0,05$). Galutiniame modelyje gauti du statistiškai reikšmingi kintamieji: lytis ir amžius (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Statistinio modelio parametrai ir jų įverčiai

Fiksuoti modelio parametrai	Parametrų įverčiai (standartinė paklaida), parametro reikšmingumas
b_0 (laisvasis narys)	1,6284 (0,7523), $p = 0,0304^*$
b_1 (lytis – MV)	-0,8376 (0,9306), $p = 0,3681$
b_2 (lytis – VM)	-0,3089 (0,3195), $p = 0,3337$
b_3 (lytis – VV)	-2,3539 (0,9793), $p = 0,0162^*$
b_4 (amžius – respondentas vyresnis)	-1,2813 (1,1253), $p = 0,2549$
b_5 (amžius – vienodas)	-2,4954 (1,1254), $p = 0,0266^*$

$p < 0,05$ – *

2 lentelėje matyti, kad vyrams respondentams kreipiantis į adresatus vyrus, galimybė, kad bus vartojama mandagumo daugiskaita, statistiškai reikšmingai mažėja ($p = 0,0162$). Kitaip tariant, kai komunikacija vyksta tarp vyriškosios lyties asmenų, tikėtina, kad jie dažniau vienas kitą *tujins*. Šie rezultatai patvirtina ankstesnių tyrimų⁴ išvadas, kad vyrų ir moterų kalbos skirtumai, be kita ko ir mandagumo vienaskaitos bei daugiskaitos vartojimas, priklauso tiek nuo adresanto, tiek nuo adresato lyties. Bendraujant vienodo ar panašaus amžiaus žmonėms galimybė, kad bus pasirinkta mandagumo daugiskaita, taip pat mažėja ($p = 0,0266$). Taigi bendraamžiai statistiškai dažniau vieni į kitą kreipiasi *tu* (žr. 2 paveikslą).

2 pav. Lyties ir amžiaus įtaka mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos pasirinkimui

⁴ Čepaitienė (2007: 82) atskleidė, kad mokykloje mokytojai į 10–12 metų berniukus daug dažniau kreipiasi įvardžiu *tu* negu į to paties amžiaus mergaites. Šį įvardį, kaip pageidautiną į juos kreipiantis, taip pat rinkosi daug mažiau mergaičių nei berniukų. 13–17 metų paauglės nurodė, kad į jas kreipiamasi *tu*, nors jos to nenorėtų. Donald’as H. Zimmerman’as ir Candace’ė West (1975, cit. iš Handford 2013: 91) tirdami įsiterpimus pastebėjo, kad pokalbiuose tarp dviejų vyrų arba dviejų moterų neformalios 2-ojo asmens vienaskaitos formos dažnesnės negu tada, kai pokalbyje dalyvauja skirtingų lyčių asmenys.

Atsakyti į darbe keliamus klausimus padeda ir atsakymuose matomos mandagumo strategijos ir įvardžių vengimo strategijos bei konkrečios to realizacijos. Užfiksuota nemažai negatyviojo mandagumo pastrategijų. Vienos dažniausių buvo sąšvelniai *gal*, *galbūt*, *jei*, taip pat beasmenės konstrukcijos, tokios kaip *gal teko*, pavyzdžiui: „Galbūt jau teko tokį žaisti?“ (S3 *Žaidimas*). Klausimais reiškiamas rūpestis adresatu, stengiamasi jo neapsunkinti, nesukelti nepatogumų. Kaip matyti pateiktame pavyzdyje, taip adresantas gali išvengti ir neretai keblaus sprendimo, ką vartoti – mandagumo vienaskaitą ar daugiskaitą. Tai gali būti daroma ir nominalizuojant klausimą ar prašymą, išsakant pageidavimą arba klausiant pirmuoju asmeniu, pavyzdžiui: „Šį kartą neiprastai paprašysiu pakirpti, šiek tiek trumpėliau, jeigu galima?“ (S5 *Kirpykla*); „Ar galėčiau paimti bulves?“ (S11 *Bulvės*). Taigi galima manyti, kad įvardžių vengimas taip pat yra tam tikra mandagumo strategija, gali rodyti apsisprendimą įvaizdžiu grėsmingo šnekos akto visai neatlikti iš noro nepakenkti pašnekovo įvaizdžiui.

Būta ir pozityviojo mandagumo pastrategijų, pavyzdžiui, pajuokavimų, kurie taip pat mažina grėsmę adresato įvaizdžiui (Brown ir Levinson 1987: 124). Kelis sykius mandagumo daugiskaita arba kreipinys *tamsta* pavartotas švelniai ironiškai, leidžiant sau pašmaikštauti kreipiantis į bendraamžį draugą, kliaujantis tarpusavio ryšio stiprumu, jį dar labiau tvirtinant, pavyzdžiui: „O kaip jum, tamsta podcasteri, nuotolinis?“ (S13 *Tinklalaide*). Tiesiogiai kreiptis vengta ir vartojant jau minėtą kuopinę daugiskaitą *mes*, kuri taip pat laikoma pozityviojo mandagumo pastrategija (ten pat: 127), pavyzdžiui: „Gal dar patrumpinam?“ (S5 *Kirpykla*). S8 (*Laiškas*) situacijoje palyginti dažna konstrukcija *ar pavyko* taip pat gali būti laikoma pozityviojo mandagumo strategija, nes tokia formuluote rodomas rūpestis pašnekovu, jam tarsi siūloma pagalba, pavyzdžiui: „Sveika, ar sėkmingai pavyko vakar išsiųsti laišką vadovui?“ (S8 *Laiškas*).

Taip pat kai kuriose situacijose ne tiesiogiai kreipiamasi į adresatą, o tiesiog nurodoma į daiktą, pavyzdžiui: „Kuprinė atsisegus“ (S1 *Kuprinė*); „Nu, kaip su tuo laišku?“ (S8 *Laiškas*). Kai kurie respondentai parašė, kad pasirinko nieko nesakyti: tokių pastabų palikta po 6, 7, 9 ir 12 situacijų aprašais. Gali būti, kad jie jautė, jog kai kuriais atvejais prašomi šnekos aktai kelia pernelyg didelę grėsmę adresanto, adresato arba jų abiejų įvaizdžiams, tad iš mandagumo priimtas sprendimas patylėti. Primintina, kad pagal Brown ir Levinson'ą, sprendimas neatlikti šnekos akto taip pat laikomas mandagumu – šių teoretikų įsitikinimu, tai netgi yra pats saugiausias pasirinkimas.

Natūralu, kad situacijose, kuriose respondentas turėjo inicijuoti bendravimą, buvo dažni įvairūs pasisveikinimai. Kai kur jie ne tik padėjo nustatyti mandagumo vienaskaitos arba daugiskaitos pasirinkimą, pavyzdžiui, *sveika*, *sveikas*, *sveiki*, bet ir leido išvelgti, kad respondentai turbūt sąmoningai ar nesąmoningai bando išbalansuoti tarp mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos. Čepaitienė (2007: 120) teigė, kad minėtos pasisveikinimo formulės nėra praradusios savo kaip kalbos dalies ypatybių: jos derinamos ir su adresato lytimi, ir su skaičiumi. Tačiau mūsų supratimu, šiandienos jaunų žmonių vartosenoje *sveiki*, nors ir teberodo mandagumo daugiskaitą (ten pat: 121), vis labiau tampa tarpiniu, tarsi pusiau oficialiu pasisveikinimu, suteikiančiu galimybę išlaikyti pusiausvyrą tarp oficialumo ir familiarumo. Tarp anketos atsakymų būta tokių, kur respondentas vartojo mandagumo daugiskaitos pasisveikinimą *sveiki*, tačiau nesikreipė nei mandagumo vienaskaita, nei daugiskaita, pavyzdžiui: „Sveiki, kaip sekėsi, ar pavyko išsiųsti laišką vadovui?“ (S8 *Laiškas*). *Sveikas*, *sveika*, kaip ir *labas* – neoficialūs, familiarūs pasisveikinimai. Andželika Bylaitė-Lapinskienė (2004: 143–144) teigia, kad *labas* XX a. buvo sveikinamasi su artimaisiais, bet kartu pasako, kad apskritai su vyresniais žmonėmis taip sveikintis buvo laikoma nemandagu. Tai turbūt tebegalioja ir šiandien. Vis dėlto įdomu, kad respondentai *labas* vartojo tiek su mandagumo vienaskaita, tiek (pavieniais atvejais) su daugiskaita, kas turbūt irgi rodo būdą išlaviruoti tarp oficialumo ir familiarumo, pavyzdžiui: „Labas. Norėjau paprašyti jūsų, ar galėtumėte atsiųsti užrašus, kadangi praleidau labai svarbią mūsų bendrą paskaitą.“ (S8 *Laiškas*).

Atkreiptas dėmesys ir į įvairius kreipinius, pavyzdžiui, *panele, pone, mergaite*. Taip pat – į kreipimąsi vardais. Kreipimasis vardu iš esmės liudija mažą socialinį nuotolį tarp komunikantų, tad kartu su mandagumo daugiskaita tai, tikėtina, rodo pastangą išreikšti artumą, šiltumą, bet drauge – ir deramą pagarbą, pavyzdžiui: „Rasa, ar pati užauginote tulpes?“ (S4 *Tulpės*).

Kaip įprasta mandagumo tyrimuose (žr. Hilbig 2010, Rubežiuė 2016, Katinaitė 2019), pasitaikė atsakymų ir su atvirai nemandagiais, netgi necenzūriniais pasisakymais, įžeidimais, grasinimais. Gabrielė Rubežiuė (2016: 273), tyrusi kreipinius reiškiant pyktį elektroniniame diskurse, atkreipė dėmesį, kad veikiant afekciniams veiksniams įpykę nepažįstamieji ne tik vienas kitą įžeidinėja ar vartoja neigiamos konotacijos žodžius, bet ir dažniau *tujinasi*. Mūsų respondentų atsakymuose taip pat pastebėta, kad pavyzdžiui, keiksmi, ėjo greta su mandagumo vienaskaita. Tačiau vis dėlto pasitaikė ir atvirkščiai: kai kuriuose akivaizdžiai nemandagiuose pasakymuose (kai šnekos aktas atliktas labai tiesmukai, be jokių Brown ir Levinson'o (1978/1987) išskirtų kompensacinių mandagumo strategijų), vis dėlto vartota mandagumo daugiskaita. Manytina, kad šiuo atveju daugiskaita ar netgi mandagių kreipinių pasirinkimas vis dėlto rodo adresanto norą kiek įmanoma išlikti kultūringam arba nesugriauti santykio, nors ir atliekamas įvaizdžiui itin grėsmingas šnekos aktas, tarkime: „Turėkit kultūros, ponas, autobuse esat ne vienas.“ (S9 *Autobusas*); „Vaidai, vadovas ne Jūs“ (S12 *Ginčas*).

Taigi respondentų atsakymuose užčiuopta išties nemažai dėsningumų, pastebėtos pasikartojančios konstrukcijos, kitos kalbinės raiškos priemonės, kurios tiriamiesiems, jiems to nenorint ar negalint apsispręsti, leido nepasirinkti nei mandagumo vienaskaitos, nei daugiskaitos. Be to, išryškėjo, kad kartais respondentai, nenorėdami būti nei per daug oficialūs, nei perdėm familiarūs, buvo linkę ieškoti tarsi tarpinių raiškos variantų. Šie ir kiti pastebėjimai toliau tikrinti per giluminius kokybinius interviu.

4.2. Interviu analizės rezultatai

Per interviu informantų pirmiausia bendrai klausta, kada ir kam jie paprastai sako *tu* ir *jūs*. Kaip ir laukta, dauguma sakė mandagumo vienaskaitą vartojantys kreipdamiesi į artimus žmones, šeimos narius, draugus, panašaus amžiaus ar jaunesnius asmenis, vaikus ir tuos, su kuriais jaučiasi esą kiek artimesni. Mandagumo daugiskaita dažniausiai kreipiamasi į dėdes, tetas, dar tolimesnius gimines, mokytojus, dėstytojus, vadovus, apskritai – į aukštesnes pareigas užimančius, daugiau pasiekusius žmones; į nepažįstamuosius ar tiesiog ne tokius artimus asmenis; į visus artimiausiųjų grupei nepriklausančius vyresnius žmones ir tuos, kuriems norisi ar visuomenėje priimta reikšti pagarbą.

Dauguma informantų į tėvus kreipiasi mandagumo vienaskaita. Kai kurie pridūrė, kad į gimdytojus kreiptis *jūs*, kaip kartais Lietuvoje daroma, jiems atrodo keista, „šalta, nenatūralu“. Tačiau viena moteris teigė, kad jos šeimoje tiesiogiai vartoti įvardį *tu* kreipiantis į mamą nepriimtina (pvz., „Kur tu eini?“). Todėl ji vartojanti vienus 2-ojo asmens vienaskaitos veiksmožodžius ir kreipiasi *mama* arba *mamyt*:

- (3) [P]avyzdžiui, kur jau reikia kreiptis, visą laiką sakom mamyte arba mama ir vartojam tą antrąjį asmenį: eini, rašai, valgai, bet jei sakai tu, atrodo, drėbimas, nemandagu, tai tiesiog būna: „Mamyt, kur eini?“, „Mamyt, ar valgysi?“ (I5)⁵

Tokį informantės šeimoje susiformavusį bendravimo su mama būdą taip pat galima laikyti viena iš mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vengimo strategijų. Tiksliau – tam tikru tarpiniu variantu tarp pagarbos ir artumo raiškos, kai nors ir vartojama mandagumo vienaskaita, vis dėlto atvirai *netujinama*. Nors DKT rezultatai atskleidė, kad į antros pusės tėvus įprasta kreiptis mandagumo daugiskaita, per

⁵ I – informantas (-ė). Skaičius žymi informanto numerį duomenų rinkinyje.

interviewu pora informantų prisiminė atvejų, kai į savo merginų tėvus kreipėsi vienaskaita, pavyzdžiui: „[T]ai į Agnės tėtį pradėjau kreiptis *tu*, kai jis man tiesiog pasakė, kad „tu gali kreiptis į mane *tu*, viskas gerai yra“. (I4)

Kalbant apie senelius, informantų patirtis ir kalbinis elgesys įvairavo. Galima daryti prielaidą, kad kreipiantis į senelius, nors jie apskritai yra artimi giminaičiai, daug įtakos turi jausmas, kiek seneliai ir anūkai iš tiesų yra artimi. Pavyzdžiui, I6 mandagumo vienaskaita kreipiasi tik į tą močiutę, su kuria ją sieja glaudus ryšys: „Mano viena močiutė, su kuria aš artimai bendravau, tai sakydavau *tu* aš jai, o yra kita močiutė, su kuria labai mažai bendravom, aš jai sakau *jūs*.“ (I6). Informantų atsakymai labiausiai ir išsiskyrė kalbant apie vyresnius šeimos narius bei artimuosius: tėvus ir senelius. Galima svarstyti, kad mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos pasirinkimas net ir tokioje aiškiai artimoje aplinkoje priklauso nuo socialinio nuotolio, taip pat, žinoma, nuo konkrečioje giminėje ar šeimoje, kaip diskurso bendruomenėje, vyraujančios tradicijos, tėvų turimos ir vaikams juos auklėjant perduotos mandagumo sampratos.

Paklausti, nuo ko priklauso mandagumo formų pasirinkimas, informantai dažniausiai minėjo socialinį nuotolį, socialinę galią ir amžių. Taigi tai papildomai patvirtino, kad sudarant DKT klausimyną šie kintamieji į situacijas įraukti ir juos siekta kontroliuoti, tikrinti pagrįstai. Socialinis nuotolis informantų dažnai apibrėžtas kaip tai, kiek žmonės yra pažįstami. Kai kurių teigimu, socialinis nuotolis priklauso nuo to, kiek su kitu žmogumi bendraujama, ar jaučiamas emocinis artumas – ir tai esą svarbiau nei formalūs giminystės ryšiai: „Su jais [dėdėm] <...> minimalus bendravimas, tai ir atsiranda tas *jūs*. <...> Jeigu būtų <...> artimesnis tas bendravimas, tai gal ir tetą vadintum *tu*.“ (I3). Panašu, kad mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos pasirinkimą lemia ir tai, ar adresatas „psichologiškai“ priklauso saviesiems, ar svetimiesiems. Tai gali būti suprantama kaip tam tikras visuomenės kolektyvizmo požymis. Taip pat interviu atskleidė, kad DKT taikytas socialinio atstumo kategorizavimas buvo gana supaprastintas: iš tiesų tai yra daugialypė kategorija, pašnekovų santykiai realybėje kur kas sudėtingesni, juos sunku apibrėžti; tai pat vienoje šeimoje bendraujama dažniau ir artimiau, kitose įprasta laikytis tam tikro atstumo. Natūralu, kad tai atsispindi ir kreipiantis. Kartais socialinis nuotolis – artimumo, pažinties laipsnis – nurungia kitus veiksnius, pavyzdžiui:

- (4) *[Jis buvo] mano metų. Ir man viduj buvo toks kaip ir pasipiktinimas, kai jis pasakė man tu, aš galvoju, aš tavęs visai nepažįstu.* (I5).

Kaip jau rašyta, per interviu išskirta ir socialinė galia. Informantų kalbėta apie adresatų pasiekimus, statusą, pavyzdžiui: „Mačiau, sakau, kad ji mūsų metų, tai bet vis tiek buvo tas *jūs*, nes, nu, aukščiau [pareigose] tiesiog“ (I3). Vis dėlto visi be išimties kalbintieji pažymėjo ir amžiaus veiksnio svarbą. Štai I1 pasakojo, kad mokantis dailės mokykloje vienas mokytojas į mokinius kreipdavęsis mandagumo daugiskaita, ir tai mergaitei buvę labai neįprasta, „žiauriai, nes visi, nu, įpratę į vaikus kreiptis *tu*“. Tai patvirtina gautus kiekybinius rezultatus, kad amžius iš tiesų yra kertinis veiksnys renkantis tarp mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos. Atsižvelgiant į tai, kad DKT duomenys paprastai atspindi bendrąsias vyraujančias visuomenės nuostatas bei kalbinį elgesį, suprantama, kodėl I1 buvo taip keista vaikystėje būti *jūsinamai*. Didesnio galios nuotolio visuomenėms būdinga, kad vaikai nėra laikomi visiškai lygūs suaugusiesiems, vaikus įprasta *tujinti*, bet jie privalo rodyti pagarbą vyresniems juos *jūsindami*. Tačiau keli respondentai išsakė pakitusias – neigiamas nuostatas į amžiaus lemiamą mandagumo daugiskaitos vartojimą. Jų manymu, daugiskaita išties glaudžiai susijusi su pagarba, bet žmogus turėtų būti gerbiamas ne dėl vien dėl amžiaus:

- (5) *Man tai, pavyzdžiui, nu, kažkaip automatiškai įsiskiepijo tas, kad, tipo, vyresnius reikia gerbt, nors dabar tai aš su tuo visiškai nesutinku. Ten, žinai, žmogų gerbi pagal, nu, jo įsitikinimus, vertybes, bet tikrai ne pagal amžių.* (I1).

Kai kurie informantai ir patys pastebėjo, kad čia esama skirtumo tarp kartų, kad mandagumo daugiskaita svarbesnė vyresnio amžiaus žmonėms, o jaunimui – ne tokia reikšminga:

- (6) *[M]anau, iš senesnių laikų šitas jūs atėjęs yra dalykas, visas tas bendravimas, ir vyresni žmonės galbūt labiau linkę, nenori girdėt to tu. Ir gali tas tu būt įžeidus iš tikrųjų kai kuriem.* (I2)

Taigi nors visi informantai – jauni žmonės – kalbėjo, kad amžius turįs didelės įtakos mandagumo formų pasirinkimui, kai kurie į nusistovėjusį paprotį vyresnius žmones visada *jūsinti* žvelgia neigiamai. Tai rodo, kad nusitovėjusios vertybės bei elgesio modeliai kvestionuojami, kinta visuomenei individualėjant, randantis didesniam lygiavertiškumo poreikiui, o kalbinė raiška ir mandagumas diferencijuojami jau pagal kitus, galbūt – ir įvairesnius kriterijus.

Nors DKT rezultatai liudija, kad lytis taip pat reikšminga mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos pasirinkimui, šį veiksnį nurodė tik viena informantė:

- (7) *I3⁶: Dėdė tai gal irgi ne [nevadintum vardu], nes čia tas atsiranda... Blemba, kokia aš seksistė (juokiasi). Bet tikrai kažkaip man jie visi yra tokie baisesni, didesni. Aš apskritai prieš vyrus tokia jaučiuosi... <...>*
T: Tai į vyrus tau labiau norisi jūs?
I3: Jo, ypač į tuos senesnius vyrus. <...>
T: O kaip į sužadėtinio tėvus kreipiesi?
I3: Jūs. Jo, jūs. Ir ypač į tėvą (juokiasi). Vėl man tie vyrai baisesni tokie (juokiasi). (I3)

Informantės replika „blemba, kokia aš seksistė“ ir juokas išduoda, kad kalbėdama apie skirtingą kreipimąsi į žmones pagal jų lytį – konkrečiai, kad į vyrus ji dažniau kreipiasi *jūs* – ji nesijaučia patogiai (nors leidžia suprasti, kad taip elgiasi iš tam tikro neįtikėjimo), galbūt mano, kad taip neturėtų būti, kad tai netgi yra tam tikra lytinės diskriminacijos apraiška. Gali būti, kad būtent iš noro pasirodyti tolerantiški su lytimi susijusių skirtumų nė neminėjo kiti interviu dalyviai. Kita mintis – į lytį kaip žmonių patirtis, santykius ir (kalbinį) elgesį smarkiai lemiantį veiksnį mūsų vis dar per mažai kreipiama dėmesio. Kita vertus, tai, kad kai kurie informantai sąmoningai arba nesąmoningai galėjo neprisiminti pastebėję ar patys patyrę, kad kreipiantis į žmones įtakos turi ir jų lytis, galima aiškinti ir taip: šiuolaikinėje visuomenėje lyčių lygybė ar bent jos siekiamybė pamažu tampa norma, ypač mūsų tirtose socialinėse grupėse. Kad ir kaip būtų, konkretus analizuojamas pavyzdys rodo, jog mandagumo vienaskaitos ar daugiskaitos pasirinkimui svarbi abiejų komunikantų lytis: aptariamam atveju informantė yra moteris, ir ji teigia, kad jaučiasi fiziškai ar emociškai „mažesnė“, „žemesnė“ bendraudama su vyrais – jei būtų vyras arba identifikuotųsi su kuria nors seksualine mažuma, galėtų būti kitaip.

Per interviu daugelio pabrėžtas ir bendravimo kontekstas. Teigta, kad koks nors bendras įvykis ar aplinka taip pat gali nulemti mandagumo vienaskaitos, o bendravimo retumas ar menka santykio tąsios galimybė – mandagumo daugiskaitos vartojimą. Užsiminta ir apie įpročio svarbą, pavyzdžiui, kai tam tikromis konkrečiomis aplinkybėmis tiesiog įprasta vartoti mandagumo daugiskaitą, arba, kaip jau buvo užsiminta, informantai jaučia, kad jiems nuo vaikystės įdiegta – kaip aiški mandagumo norma – į vyresnius, nepažįstamus arba socialiai aukštesnius žmones kreiptis daugiskaita. Keli kalbintieji atkreipė dėmesį į tai, kad mandagumo vienaskaitos ar daugiskaitos pasirinkimas gali būti veikiamas ir įvairių psichologinių veiksnių, temperamento, afektinės būsenos (nors DKT ir neparodė pastarosios esant statistiškai reikšmingos):

- (8) *[V]ienas draugas grynas cholerikas yra, tai jis ten 50 metų seniui sako tu, nes jis tiesiog taip bendrauja, jis toks naglesnis socialinėje aplinkoje. <...> Manau, labai nuo asmenybės priklauso.* (I6)

⁶ Čia ir toliau I raide ir numeriu žymimas informantas, T raide – tyrėja.

- (9) *[A]š viduj tai nenorėjau sakyt tu, bet vien iš to, žinai, tokio konflikto įkarščio, norėjau taip labiau gal įgelt ir sakiau tu. (I6)*

Taigi informantai dažniausiai kalbėjo apie socialinį nuotolį, socialinę galią ir amžių. Tačiau suminėta ir kitų veiksnių: bendravimo aplinka, kalbiniai įpročiai, nusiteikimas, lūkesčiai adresato atžvilgiu (tarkime, jei šis simpatiškas ar ko nors iš jo tikimasi, norima užmegzti glaudesnę santykį, veikiausiai bus linkstama vartoti artimumą žyminčią, ją kuriančią vienaskaitą); taip pat – adresato išvaizda, etninė tapatybė. Tai rodo, kad kreipimasis, kaip ir mandagumas apskritai, smarkiai priklauso nuo daugybės labai įvairių, sunkiai aprėpiamų ir suvaldomų situacinių, socialinių, psichologinių kintamųjų bei sudėtingų jų sampynų.

Visi informantai, paklausti, ką reiškia mandagumo daugiskaitos ir vienaskaitos vartosena ir kokias funkcijas jos atlieka žmonių komunikacijoje, pabrėžė įvardžiu *jūs* perteikiamą pagarbą. Pavyzdžiui: „jeigu parašytų *tu*, tai suprantu, kad jam jau lengviau yra mane kaip rusų laivą pasiūst, pasakyt, kad čia blogai yra ir taip toliau, bet jeigu jis kreipiasi *jūs*, nu tai žymiai mažesnė tikimybė vien dėl to, kad jis jau ateina su pagarba“ (I4). Taip pat per pokalbius išryškėjo daroma aiški opozicija tarp mandagumo daugiskaitos vartojimo su nepažįstamais, svetimais, o vienaskaitos – su pažįstamais, artimais žmonėmis. Socialinis nuotolis lemia, kad mandagumo daugiskaita atsiribojama, kuriamas atstumas, o mandagumo vienaskaita, priešingai, rodo atvirumą santykiui, norą įsileisti kitą į savo erdvę, atsipalaidavimą:

- (10) *[J]ūs nu kaip koks barjeras galėtų būt ryšio sukūrimui kokiam <...> o tu tai jau toks, žinai, kur kasdieną naudoji, <...> toks, žinai, atsipalaidavimą reiškia <...> kur, atrodo, nėra ten jokio streso. (I1)*

- (11) *Nu, tas šaltumas ir toks atsitolinimas <...> išlaikymas to atstumo <...> ypač kai tu pirmą kartą kažkur lankaisi, nežinau, pas kosmetologę, kirpykloj <...> tai man tas jūs tai gal tikrai toks biškį pradžioj, kad tas ribas nustatyt. (I3)*

Todėl tam tikruose kontekstuose pašnekovams mandagumo daugiskaitos vartojimas atrodo nenatūralus ir netinkamas, pavyzdžiui, kreipiantis į tėvus ar žmones, su kuriais manoma esant ar siekiama artumo.

Keli informantai prisiminė, kad mandagumo daugiskaita kai kuriais atvejais gali būti pasitelkta juokaujant, ir taip ji įgyja įprastai mandagumo vienaskaitai būdingą ryšio tarp komunikantų kūrimo, puoselėjimo funkciją. Pora tokių atvejų, kaip sakytą, aptikta ir DKT medžiagoje. Interviu duomenys rodo, kad tokiais atvejais *jūsinimas* žmonėms neatrodo netinkamas, įžeidus, nekuria jokio atstumo tarp komunikantų, priešingai – yra socialiai priimtinas kaip labai draugiškas, pabrėžia itin glaudžius santykius:

- (12) *[D]ėl juoko, pavyzdžiui, sakykim, jeigu pareina mano kambariokė visa pasipuošusi, tai aš galėčiau pasakyt „tai kurgi jūs, panele, tokia graži buvotė?“ <...> bet, aišku, kiekvienam būtų paprasta suprast, kad aš tikrai ne tiesiogine prasme, nėra, kad iš tikrųjų nuoširdžiai aš tave jūsinu, kad čia tokia lyg ir draugiška tokia, meilės kupina tokia pašaipėlė. (I5)*

O štai mandagumo vienaskaitos vartojimas ten, kur įprastai tikimasi daugiskaitos, gali būti būdas išlieti pyktį, parodyti nepagarbą, sumenkinti kitą: „[J]ei aš, pavyzdžiui, specialiai nenoriu jam parodyt pagarbos, tai sakau *tu*, <...> nu, žinau, kad reiktų mandagiai su juo šnekėt, bet tada specialiai, iš principo žeminu“ (I1). Be to, vieno informanto išsakyta mintis patvirtina, kad ir perėjimas nuo mandagumo vienaskaitos, kuria bendrauta ar į kurią nuslysta konkrečioje komunikacinėje situacijoje ar santykiuose apskritai, prie daugiskaitos, gali rodyti nesutarimą: „Gal ten iš pradžių šefas atrodė labai draugiškas ir ten vos ne *tu* iš karto, o po to ten tau kažką tai pikčiau pasakė ar ten nubaudė kažkaip ir jau po to jau kažkaip įstrigo; o gal ir pykčio forma iš tikro gali būt tas *jūs*.“ (I2). Kaip apibendrino I4, *jūsinimo* funkcijos gali būti įvairios: „kiekviena situacija reikalauja vis kito to, žinai, kartais tai yra oficialumas, kartais yra pagarba, kartais yra įkandimas, atsitraukimas.“ Įvardis *tu* taip pat vienu atveju gali reikšti

artimumą, betarpiškumą, troškimą suartėti, kitu – nepagarbą, įžeidimą, pažeminimą. Taigi akivaizdu, kad mandagumo vienaskaita ir daugiskaita bendraujant atlieka daug funkcijų, kurios priklauso ne tik nuo socialinio, bet ir nuo konkretaus situacinio konteksto.

Paprašyti informantai svarstė ir apie perėjimo nuo mandagumo daugiskaitos prie vienaskaitos principus. Vieniems tai vyksta natūraliai, automatiškai, kiti teigiamai vertina, kai dėl to susitariama. Štai I4 sakė stebintis pašnekovo siunčiamus neverbalinius ir verbalinius signalus, tokius kaip šypsena, muistymas, fizinis atsitraukimas, rankų kryžiavimas, juokavimas, kalbėjimo oficialumas, pokalbio seka. Vis dėlto visi informantai tvirtino, kad perėjimas nuo vieno įvardžio prie kito retai kada būna iš karto sklandus ir sėkmingas, įvardžiai gali būti kaitaliojami, vartojami pagreičiui. Kaip rodo tolesnė citata, tai priklauso, pavyzdžiui, ir nuo to, kiek intensyviai pašnekovų bendrauta, kiek ilgai nesimatyta:

(13) *Būna momentų, nu, per visą tą ryšio su žmogumi laiką, <...> kai grįžtu į priekį – atgal, į priekį – atgal, pavyzdžiui, jei vieną dieną su tuo žmogum, kurį jūsinau, reikia daug bendrauti kažkokiais reikalais, labai daug šnekėti <...> ir tas kartais net gal netyčia tas tu išsprūdo, ir tada pajaučiau, kad, nu, tiesiog labai natūralu gavosi, o po to vėl buvo toks momentas, kad, nu, nesimatėm kokias tris savaites, ir vėl tas jūs sugrįžo, nes tiesiog lyg, atrodo, ne blogąja prasme santykiškai atšalo, bet, nu, tiesiog. (I5)*

Esame pastebėjusios, kad kai kurie žmonės pradėję bendrauti po kurio laiko pareiškia norą, kad į juos būtų kreipiamasi mandagumo vienaskaita, tačiau adresatams ši prašymą išpildyti sekasi labai įvairiai. Tokį prašymą ir susitarimą informantai vertino skirtingai, daugumos supratimu, tai nenatūralu arba nemalonu, bet štai I3 manė, kad kaip tik – brandu, „suaugėliška“. Svarstyta, kad galbūt tartis paranku tada, kai bendravimą veikia keli tarpusavyje konkuruojantys kintamieji ir nė vienas jų nenusveria, tad nėra iki galo aišku, kurias formas rinktis. Dauguma tiriamųjų (kurie buvo jauni ir dažnai – mažesnė socialinę galią visuomenėje turintys asmenys) teigė patys niekada neinicijavę susitarimo *tujintis* – tai gi toks veiksmas turbūt būdingesnis vyresniems, aukštesnio visuomeninio statuso asmenims. Tačiau pašnekovo prašymas jo *netujinti* visiems vienareikšmiškai atrodo itin nemalonu, mandagumo normas pažeidžiantis veiksmas. Kaip teigė I4: „[T]as pataisymas, nu, tai labai toks išsikėlimo ženklas man atrodo.“ Tai aiškintina ne tik tuo, kad, pasak informantų, mandagumo daugiskaita kuria šaltumo įspūdį, formuoja arba pabrėžia esamus galios nelygumus, bet ir paties šnekos akto prigimtimi – tai dažniausiai būna ne prašymas, o veikiau liepimas, kenkiantis adresato įvaizdžiui smarkiai apribojant jo veiksmų laisvę (Ryvitytė 2011: 72). Be kita ko ir norėdami išvengti minėto prašymo nevartoti mandagumo vienaskaitos, kai kurie informantai sakėsi dažniausiai pirmiausiai pasirenkantys „saugią“ mandagumo daugiskaitą, vadovaudamiesi tokiu principu: „[T]urbūt geriau *jūs* kreiptis, o jei nepatiks *jūs*, tai pataisys.“ (I2). Taigi natūraliai pereiti prie mandagumo vienaskaitos yra gana rizikinga, sėkmė įmanoma tik tada, jei abu pašnekovai yra tikri, jog socialinis atstumas ir galios skirtumas tarp jų vertintini kaip pakankamai maži. Priešingu atveju yra tikimybė, kad vienas iš jų paprašys mandagumo vienaskaitos nevartoti ir kils grėsmė abiejų įvaizdžiams.

Keli informantai pripažino, kad yra patyrę arba savo aplinkoje yra girdėję atvejų, kai nežinota, kuri mandagumo įvardį pasirinkti, arba dėl tam tikrų priežasčių nenorėta kreiptis mandagumo daugiskaita. I6 teigimu, nežinojimą, kaip kreiptis, lemia nesugebėjimas įvertinti savo ir adresato socialinių vaidmenų: „Nesuvoki savo padėties dar tuo metu toj socialinėj erdvėj, tipo, tu va sėdi prie stalo su kažkuo ir tu dar nežinai, kokius mes čia vaidmenis užimam vienas kito atžvilgiu; paskui, kai pasiskirstai tuos vaidmenis, tai labai greit atsiranda tas *tu tu tu*“. Tai atliepia Čepaitienės (2007: 70) mintį, jog įvardžio pasirinkimas priklauso nuo situacijos vertinimo: yra įmanoma, kad į tą patį adresatą vieną kartą gali būti kreipiamasi vienaip, o kitą – kitaip. Kai kurie informantai susakė ir tokiomis aplinkybėmis pasitelkiamus būdus nesikreipti nei mandagumo vienaskaita, nei daugiskaita: apskritai vengiama kontakto,

pašnekovas prieš kreipiantis kurį laiką stebimas, kreipiamasi vardu arba ne tiesiogiai, o nurodant į tam tikrą objektą (pastarieji du būdai, kaip jau buvo sakyta, užfiksuoti ir DKT atsakymuose):

- (14) *[K]artais būna, kad nežinau, kaip kreiptis į tą žmogų <...> tai niekaip nesikreipiu <...> tiesiog žiūriu į tą žmogų ir kai pagauni žvilgsnį, tai tada kažką sakai.* (I1)
- (15) *[A]š tada vardu pradedu vadinti, nu, tipo, bandau kažkaip apeiti tą tu ir jūs. <...> Kartais tas vardas toks labai geras tarpininkas. Kaip ir pagarbus toksai, kaip ir jūs, bet ne tu. <...> Kažkokį small talk'ą galiu užvest. Ten būna prie kokio kavos aparato ir nori paklausti, ar ten pripildytas vanduo, ir tu neklausi: „Ar pripildei vandenį?“ Sakai: „Kaži, ar čia pripildytas vanduo tam aparate...“ (juokiasi). (I6)*

Taigi iš kokybinių interviu analizės plaukiančios įžvalgos patvirtina po DKT atsakymų tyrimo padarytą išvadą, kad mandagumo vienaskaitos arba daugiskaitos vengimas gali būti nulemta ne situacijos scenarijų specifikos, o sąmoningo arba nesąmoningo noro vengti mandagumo įvardžių. Kreipimasis vardu ar beasmenėmis konstrukcijomis iš tiesų gali būti vertinamas kaip saugus tarpinis variantas, kai sunku apsispręsti, kaip kreiptis, arba bandant pamažu pereiti nuo mandagumo daugiskaitos prie vienaskaitos.

Suvokti tam tikras nerašytas mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartojimo taisykles, dėsningumus, apibendrinti nėra lengva: „Tame ir esmė, kad čia nėra pattern'o, čia žiauriai nuo situacijos priklauso, nuo aplinkybių priklauso, netgi nuo tavo nuotaikos priklauso <...> čia tokių ir vidinių dalykų yra, ne tik socialinių.“ (I6) Kitaip turbūt ir negali būti, nes mandagumas yra ne tik sociolingvistinis, sociokultūrinis, bet ir socioemocinis, psichologinis ir labai nuo konkreto situacinio konteksto priklausantis lingvistinės pragmatikos lauko reiškinys, kuriam dar geriau suprasti labai reikėtų ir tarpdisciplininio žvilgsnio.

5. Apibendrinimas

Derinant kokybinius ir kiekybinius medžiagos rinkimo bei analizės metodus šiame darbe siekta iširti vieną mandagumo kalboje aspektą: lietuvių kalbos 2-ojo asmens vienaskaitos ir daugiskaitos įvardžių *tu, jūs* ir (ar) 2-ojo asmens vienaskaitos ir daugiskaitos veiksmažodžių – vadinamosios mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartojimo polinkius jaunų žmonių kalboje.

Gauti rezultatai liudija, kad mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartoseną lemia daugybė kintamųjų bei jų sąveikų. Sumodeliuotuose diskurso kūrimo testo (DKT) situacijose, kuriose kreipimosi raiškos pasirinkimas sociolingvistiškai ir sociokultūriškai nėra visiškai aiškus, mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos formos pasiskirstė apylygiai. Iš viso DKT atsakymuose užfiksuota 633 (t. y. 44 %) mandagumo daugiskaitos ir 619 (t. y. 43 %) – mandagumo vienaskaitos atvejų (likusiais atvejais nepavartota nei mandagumo vienaskaita, nei daugiskaita). Interviu su jaunais žmonėmis duomenys taip pat patvirtino, kad panašiose situacijose vieni informantai renkasi mandagumo vienaskaitą, kiti – daugiskaitą (pvz., kreipdamiesi į senelius).

Kiekybinis tyrimas parodė, kad mandagumo vienaskaitos arba daugiskaitos pasirinkimui statistiškai reikšmingi kintamieji – tai adresato ir adresanto lytis bei jų amžiaus skirtumas. Adresantui vyrui kreipiantis į adresatą vyrą didesnė galimybė, kad bus vartojama mandagumo vienaskaita. Komunikantams esant panašaus amžiaus taip pat labiau lauktina, kad bus pasirinkta mandagumo vienaskaita. Ir interviu analizės rezultatai atskleidė, kad amžius matomas kaip vienas svarbiausių veiksnių renkantis, kokias formas vartoti. Nors, kita vertus, didelė šio veiksnio įtaka kai kurių vertinama ir neigiamai – tokį jaunimo požiūrį lemia galios nuotolio visuomenėje mažėjimas ir visuomenės individualėjimas. Dauguma informantų nurodė, kad kreipimosi raiškai įtakos taip pat turi socialinė galia ir socialinis nuotolis tarp

pašnekovų. Per interviu išsiaiškinta, kad kalbos vartotojai mandagumo daugiskaita dažniausiai perteikia pagarbą, oficialumą, bet taip pat rodo atsiribojimą, nesutarimą. Mandagumo vienaskaita perteikiamas artumas, noras užmegzti ir (ar) palaikyti ryšį, santykių šiltumas, tačiau šios formos taip pat tinka norint įžeisti, pademonstruoti nepagarbą kitam. Taigi vienaskaitos ir daugiskaitos funkcijos be kita ko priklauso ir nuo pokalbio aplinkybių, todėl į jų vartoseną būtina žiūrėti atsižvelgiant ne tik bendrąjį socialinį, bet ir konkretų situacinį kontekstą, kas ir daryta šiame darbe.

Perėjimas nuo mandagumo vienaskaitos prie daugiskaitos dažnai nėra savaimis ir sklandus. Iš interviu medžiagos išryškėjusi pagrindinė to priežastis – nusistovėjęs bendravimo įprotis su tam tikru pašnekovu ir nenoras pažeisti asmeninės jo erdvės, mat privatumas kaip vertybė kuo toliau, tuo labiau darosi svarbesnis lietuviams vis labiau individualėjant. Kai kada perėjimas prie mandagumo vienaskaitos vyksta dėl to specialiai susitarus, kai kada – natūraliai, savaime. Perėjimas gali būti nulemtas tiek pakitusio socialinio nuotolio, tiek įvairių kitų bendravimo aplinkybių. Tačiau pokytis kita kryptimi – adresato prašymas nesikreipti mandagumo vienaskaita visais atvejais laikomas įvaizdžiui grėsmingu šnekos aktu.

Tyrimas atskleidė, kad kai kada kalbos vartotojai, nenorėdami arba nežinodami, kaip kreiptis, bandydami išvengti grėsmės įvaizdžiui, apskritai vengia mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos taikydami kitas pozityviojo ar negatyviojo mandagumo strategijas: vartoja kuopinę daugiskaitą *mes*, beasmenes konstrukcijas, formuluotes *gal teko*, *ar pavyko* ir pan., įvairius sąšvelnius, prašymą ar klausimą nominalizuoja, kreipiasi į pašnekovą netiesiogiai, praleidžia įvardį ir vartoja tik mandagumo vienaskaitą ar daugiskaitą atitinkančias veiksmažodžių formas, kreipiasi vardu arba apskritai nutaria neturėti (kalbinio) kontakto.

Atkreiptas dėmesys, kad kai kuriais atvejais žmonės bando išlaikyti pusiausvyrą tarp oficialaus ir familiaraus bendravimo mandagumo daugiskaitą vartodami kartu su pašnekovo vardu, pasisveikindami *labas*, *sveikas*, *sveiki*, vartodami įtraukiamąjį *mes*, taip pat įvaizdžiui grėsmingą šnekos aktą, kai situacija konfliktinė, nemaloni, atlieka pasitelkdami mandagumo daugiskaitą.

Užčiuopti ir įsigilinti į subtilybes leidęs kokybinis tyrimas atvėrė, kad mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartojimas, pasirinkimas tarp šių formų, bandymas išlaikyti pusiausvyrą tarp oficialiosios ir familiariosios raiškos socialiniu ir psichologiniu požiūriu yra sudėtingas, įvairialypis, dinamiškas ir rituališkas. Mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartoseną yra lemiami pagrindinių socialinių kintamųjų – lyties, amžiaus, socialinės galios ir socialinio nuotolio – tarp komunikantų. Tačiau taip pat – konkrečių situacinių veiksmų, komunikantų santykių istorijos, psichologinių jų ypatybių (charakterio, temperamento, emocijų, nuotaikos). Visų šių veiksmų, jų įtakos ir sudėtingos, dinamiškos jų sąveikos pristatomu tyrimu nebuvo įmanoma ir nė nebuvo užsibrėžta aprėpti.

Socialinio atstumo išryškinimas mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos pasirinkimui, gana griežtas adresatų skirstymas į artimus, savus bei mažiau pažįstamus, svetimus, o kartu – atitinkamas ryškus kalbos varijavimas rodo vis dar vyraujančią kolektyvistinę mūsų visuomenės sanklodą. Tačiau nemažai požymių – besirandantis neigiamas požiūris į amžiaus diktuojamus pagarbius kreipimosi būdus, rūpestis asmenine adresato erdve – atspindi lietuvių individualėjimą. Taip pat vis mažiau svarbi darosi hierarchija, randasi daugiau lygybę palaikančių nuostatų ir atitinkamo kalbinio elgesio.

Baigiant būtina pasakyti, kad darbe analizuota santykinai nedidelė ir nereprezentatyvi tiriamųjų imtis, todėl išvados taikomos tik šiam tyrimui. Norint daryti tvirtesnes ir daugiau siekiančias išvadas reikėtų sukaupti daugiau duomenų, tirti ne tik išsilavinusių jaunų žmonių, bet ir kitų visuomenės grupių kalbėjimą, atlikti platesnio masto, tarpkultūrinius lyginamuosius, galbūt – ir tarpdisciplininius tyrimus. Taip pat labai reikalingi empiriniai natūraliosios kalbos tyrimai.

Literatūra

- Ambrazas, V. et al. 2006. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Bylaitė-Lapinskienė, A. 2004. Pasisveikinimas ir atsisveikinimas XX a. Lietuvos kaime. *Bendrinė kalba* 77, 142–149.
- Brown, R., Gilman, A. 1960. The pronouns of power and solidarity in Sebeok, T. A. (ed.) *Style in language*. MIT Press. 252–281.
- Brown, P., Levinson, S. C. 1987. *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Čepaitienė, G. 2005. Participinių įvardžių vartojimo tendencijos, kreipiantis į adresatą. *Filologija* 10, 20–26.
- Čepaitienė, G. 2007. *Lietuvių kalbos etiketas: semantika ir pragmatika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Čubajevaitė, L. 2006. Cultural and linguistic differences in using personal pronouns: case of Lithuanian as a foreign language. *Kalbotyra* 56, 33–38.
- Dransekaitė, R. 2020. *Kontaktinio ir distancinio mandagumo raiška aptarnavimo srities pokalbiuose*. Magistro darbas, Vytauto Didžiojo universitetas.
- DuFon, M. A. 2010. The acquisition of terms of address in a second language in Trosborg, A. (ed.) *Pragmatics across languages and cultures*. De Gruyter Mouton. 309–331.
- Ehrhardt, C. 2020. Linguistic politeness in Rings, G., Rasinger, S. (eds.) *The Cambridge Handbook of Intercultural Communication*. Cambridge: Cambridge University Press. 243–260.
- Gaižauskaitė, I., Valavičienė, N. 2016. *Socialinių tyrimų metodai: kokybinis interviu*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Girčienė, J., Kupčinskaitė-Ryklienė, A. 2005. Kreipimosi į adresatą būdai reklamoje. *Bendrinė kalba* 78, 220–230.
- Girčienė, J. 2009. Daugiskaitinių ir vienaskaitinių kreipimosi formų konkurencija viešojoje sakinėje vartosenoje. *Bendrinė kalba* 82, 214–234.
- Girčienė, J. 2011. Viešasis diskursas kreipimosi į adresatą požiūriu: neformalumo link. *Gimtasis žodis* 5, 2–9.
- Harley, T. A. 2013. *The psychology of language: From data to theory*. Psychology Press.
- Helmbrecht, J. 2003. Politeness distinctions in second person pronouns in Lenz, F. (ed.) *Deictic Conceptualisation of Space, Time and Person*. John Benjamins Publishing Company. 185–202.
- Hickey, L., Stewart, M. (eds.) 2005. Introduction in *Politeness in Europe*. Clevedon: Multilingual Matters. 1–12.
- Hilbig, I. 2010. *Lietuvių ir anglų lingvistinis mandagumas: prašymai*. Monografija, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Hofstede, G. 2011. Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2.
- House, J. 2005. Politeness in Germany: Politeness in Germany? in Hickey, L., Stewart, M. (eds.) *Politeness in Europe*. Clevedon: Multilingual Matters. 13–28.
- Imbrasaitė, J. 2004. Vertybinės orientacijos ir politinis dalyvavimas Lietuvoje: individualistinė kolektyvinė dimensija. *Filosofija. Sociologija*, 2, 26–32.
- Kasper, G. 1990. Linguistic politeness: Current research issues. *Journal of Pragmatics*, 14 (2), 193–218.
- Katinaitė, D. 2019. *Kalbinis lietuvių mandagumas: atsisakymai*. Magistro darbas, Vilniaus universitetas.
- Levinson, S. C. 2004. Deixis in *The handbook of pragmatics*. Blackwell Publishing. 97–121.
- Löbner, S. 2013. *Understanding semantics*. Routledge.
- Mockaitis, A. I. 2001. Findings for Lithuanian cultural dimensions. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, 20, 179–188.
- Pajėdienė, J. 2017. Lietuviškas rašto diskursas: adresatą nurodantys participiniai įvardžiai. *Bendrinė kalba* 90, 1–23.
- Praškevič, E. 2021. *Lietuvos lenkų kreipimosi raiška lenkų ir lietuvių kalbomis*. Magistro darbas, Vilniaus universitetas.
- Ryvitytė, B. 2011. *Lingvistinės pragmatikos įvadas*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Rosinas, A. 1988. *Baltų kalbų įvardžiai*. Vilnius: Mokslas.
- Rosinas, A. 1995. *Baltų kalbų įvardžiai: morfologijos raida*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

- Rosinas, A. 2009. *Baltų kalbų įvardžių semantinė ir morfologinė struktūra: sinchronija ir diachronija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Rubežiuotė, G. 2016. Kreipinių vartojimas moterų ir vyrų kalboje reiškiant pyktį elektroniniame diskurse. *Kalba ir kontekstai* 7, 267–275.
- Saeed, J. I. 2011. *Semantics*. Blackwell Publishing.
- Schoroškaitė, V., Vaicekauskienė, L. 2019. *Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų*. *Taikomoji kalbotyra*, 12, 259–291.
- Thomas, J. 1995. *Meaning in Interaction. An Introduction to Pragmatics*. London: Harlow.
- Ogiermann, E. 2018. Discourse completion tasks in Jucker, A., Schneider, K., Bublitz, W. (eds.) *Methods in Pragmatics*. Mouton de Gruyter. 229–255.
- Valeckienė, A. 1998. *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Watts, R. J. 2003. A Social Model of Politeness in *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press. 142–167.
- Wierzbicka, A. 1986. Does language reflect culture? Evidence from Australian English. *Language in Society* 15 (3), 349–373.
- Wierzbicka, A. 2010. Cultural scripts and intercultural communication in Trosborg, A. (ed.) *Pragmatics across languages and cultures*. De Gruyter Mouton. 43–78.

Straipsnis įteiktas 2023 m. balandį
Priimta 2023 m. rugsėjį